श्रीमच्छंकरभगवत्पादविरचिता

सौन्दर्यलहरी

SAUNDARYALAHARI

OF

SRI SHANKARA BHAGAVATPADACHARYA

WITH COMMENTRIES (IN SANSKRIT)

EDITOR

A. KUPPUSWAMI

राष्ट्रिय-संस्कृत-संस्थान

मानित विश्वविद्यालय, नई दिल्ली

पुस्तकमिदं राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानस्य पुनर्मुद्रणयोजनायां प्रकाशितम्।

श्रीमच्छंकरभगवत्पादविरचिता

सौन्दर्यलहरी

लक्ष्मीधरा–सौभाग्यवर्धनी–अरुणामोदिनी–आनन्दगिरीया–तात्पर्यदीपिनी–
पदार्थचन्द्रिका–डिण्डिमभाष्य–गोपालसुन्दरी–आनन्दलहरी–कैवल्यवर्धनी
आंग्लानुवाद, टिप्पणी, प्रयोगयन्त्र तथा पूजा विधि सहित

SAUNDARYALAHARI

OF

SRI SHANKARA BHAGAVATPADACHARYA

WITH COMMENTRIES (IN SANSKRIT)

LAKSHMIDHARA, SAUBHAGYAVARDHANI, ARUNAMODINI, ANANDAGIRIYA, TATPARYADIPINI, PADARTHACHANDRIKA, DINDIMABHASHYA, GOPALASUNDARI, ANANDALAHARI AND KAIVALYAVARDHANI, ENGLISH TRANSLATION AND NOTES, PRAYOGA, YANTRAS AND ILLUSTRATIONS.

EDITOR

A. KUPPUSWAMI

राष्ट्रिय-संस्कृत-संस्थान

मानित विश्वविद्यालय

५६-५७, इन्स्टीट्यूशनल एरिया,

जनक पुरी, नई दिल्ली-११००५८

॥ श्रीः ॥

॥ श्रीविद्या सौन्दर्यलहरी च ॥

सन्तु विद्या जगत्यस्मिन् संसारभ्रमहेतवः ।
भजेऽहं तां यया विद्वान् विद्ययाऽमृतमश्नुते ॥

—त्रिपुरसुन्दरीवेदपादस्तवे श्रीमच्छंकरभगवत्पादाः

विद्या हि सा या वेद्यमवगमयति । तदानीं सा वेत्तुः साधनकोट्यन्तर्गता । तस्य सा क्रियोपयोगिनी, यया कार्यमन्यद्विद्यते । ज्ञाते वेद्ये सा विद्या वेद्यकोटावन्तर्भवति, तदनन्यतया । सिद्धा सा त्रिपुटीं विजहाति, वेद्य-वेत्तृ-विद्यारूपाम् । "आत्मविद्या महाविद्या श्रीविद्या कामसेविता" इति विद्यात्वेन स्तूयते परा भट्टारिका, वशिन्यादिभिः वागीश्वरीभिः श्रीललितासहस्रनामस्तवे । सा देवी विद्या, तया वेद्या च ।

यदा सा विद्या वेद्यमन्यं वेदयति, तदा प्रपञ्चात्मिकायास्तस्या भानं; तदा तस्याः साधनता; अपरेति च तस्या नाम । विद्यैव वेद्यतया भातीति, वेद्यमेव विद्यात्वेनावतीर्य साधकाननुगृह्णातीति च यदा वेदयति स्वात्मानमेव, तदा ब्रह्मभानं; वेद्यान्तरविगलनेन वेद्यवेत्तृवेदनभेदलयश्च, तदा परेति नाम; यां श्रीविद्या, ब्रह्मविद्या, महाविद्या इत्यादिभिर्बहुभिर्नामभिर्व्यवहरन्ति ।

श्रीविद्या हि पञ्चदशी षोडशीत्यादिनामभिः मन्त्राध्वनि प्रसिद्धा, बीजाक्षरसमुच्चयरूपा मूलमन्त्रात्मिका, पराभट्टारिकाया उपास्तौ अङ्गभूता चकास्ति । गुरोः सकाशात् प्राप्या, अक्षरजपरूपक्रियानिर्वर्त्या, साधकेन विविधैर्जपप्रकारैः पुरश्चरणप्रकारैश्च संस्कार्या, क्रमेण बहुविधाः सिद्धिदशाः लभमाना विकार्या चानुभूयते । सिद्धा सैव, आत्मनोऽनन्यां परां देवतामवगमयति । तदा सा परादेवता पराभट्टारिका स्वरूपभूता, क्रियाद्यनिर्वर्त्या सर्वगा नित्या अपरिच्छेद्या मूलप्रकृतेरपि परा, अविकारिणी । सैव स्वेच्छया प्रपञ्चसृष्ट्यादौ प्रभवन्ती, पराशक्तिः, शब्दब्रह्म, स्रष्ट्री, गोप्त्री, संहर्त्रीत्यादिकं औपाधिकं नामजातं भजते । सैव निर्विकल्पा निराधारा निर्भेदा निर्गुणा निष्कला नीरूपेत्यादिभिर्नामभिः नञा निरूपितं परं ब्रह्म । अतः श्रीविद्यामेव ब्रह्मविद्यामाहुः । ब्रह्म वेत्ति ब्रह्म भवतीत्यनुशासनम् ।

श्रीविद्याख्यमन्त्राधीनं हि श्रीमातुः भानम् । तच्च श्रीमातुरनुग्रहादेव लभ्यम् । "यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तनूं स्वां" इत्यौपनिषदः निर्देशः । उपास्या, उपास्तिः, तदङ्गभूता श्रीविद्येति त्रयाणां सामरस्यमनुभवति साधकः ।

सौन्दर्यलहरी सव्याख्या ।

प्रथमभागस्य विषयसूचिका

श्लोकसंख्या	विषयः	पृष्ठसंख्या
१	मङ्गलाशासनं, शक्त्युत्कर्षप्रपञ्चः, शिवस्य शक्तियुक्तस्यैव जगत्कर्तृत्वादिषु प्रभुता, बहुजन्मार्जितपुण्यानामेव स्तवे प्रणामे वाऽधिकारः, शिवशब्दनिर्वचनं, मातृकाविद्याप्रासादानुत्तरावाग्वादिनीशिवपञ्चाक्षरीपाशादित्र्यक्षरीमन्त्रोद्धारः, परशिवोपास्तेर्मुख्यता, शिवशब्दस्य माङ्गलिकता, ध्वनिरसप्रधानत्वं काव्यस्य, देव्या अखिलोपास्यत्वं, शिवशक्तिपदनिर्वचनं, जगन्निर्मातृत्वविचारः, हादिविद्यापञ्चाक्षर्युद्धारः, शक्तिशक्तिमतोरभेदभावना, रहस्यार्थः, मातृकाश्रीचक्रपरत्वेन व्याख्या, मीमांसकमतनिरसनं, श्रीविद्यामन्त्रोद्धारः ।	१
२	ब्रह्मादीनां सृष्ट्यादिकर्तृत्वं भगवतीपादाब्जरेण्वायत्तं, रहस्यार्थः ।	५१
३	अज्ञानावरणजाड्यदारिद्र्यनिरसने संसारसागरोत्तारणे देवीपदपांसोः साहाय्यप्रार्थना, कामराजमातृका-वाग्भवबीज-रहस्यार्थ-षट्कूटवैष्णवीमन्त्रोद्धारः ।	५९
४	भयात्त्राणं वाञ्छाधिकदानं देवीपादायत्तम्, तत्तद्देवतारूपेण देव्येव फलदात्री ।	६७
५	विष्णोर्मोहिनीत्वे शिवमोहकत्वं, कामस्य मुनिमोहकत्वं च देव्याराधनेन । षट्कूटवैष्णवीकामकलाप्रथमचक्रेश्वरीस्वरूपम् ।	७३
६	साधनविरहेऽपि देव्यपाङ्गमहिम्ना मदनस्य जगज्जेतृता, सर्वाशापूरकचक्रेश्वरीमन्त्रोद्धारः ।	८०
७	देव्याः स्थूलध्यानं, चतुर्विधैक्यानुसन्धानं, सर्वसंक्षोभिणीचक्रेशीमन्त्रोद्धारः, सर्वध्यातव्यमूर्तिषु मुख्यं स्वरूपम् ।	८५
८	समयिनां पराध्यानं, दहराकाशबाह्याकाशवियच्चक्रपूजा, ध्येयस्थानं, ध्येयप्रणाली, अध्यात्मसेवनप्रकारः, चतुश्चत्वारिंशन्मन्दिरमन्त्राः, श्रीचक्रेऽन्वयः ।	९३
९	कुण्डलिनीरूपिण्या देव्या ध्यानं, षट्चक्रोपरि शिवयोर्विहारः, सूक्ष्मध्यानं, सादाख्यं पञ्चविंशं तत्वं, शक्तिशिवयोरैक्यं, भूमिकाः, षट्चक्रभेदः, मन्त्रावरणपूजारूपोऽन्तर्यागः ।	१००
१०	भगवतीचरणामृतेन प्रपञ्चमाप्लाव्य कुण्डलिन्याः पुनः कुण्डे स्वापः, तत्र श्रुतिवाक्ययोगशास्त्रसमन्वयः ।	११०

परमेश्वरि । त्रिकोणं मञ्चरूपं तु बिन्दुकं च सदाशिवः ॥'' इति वचनादर्थो वा । अथ च सुधासिन्धुरासवसमूहः सुरविटपिकुलवृक्षः भूषारूपो मणिरेव द्वीपो यत्र नीपोपवनः । चिन्तैव मणिर्यस्मात् तादृशे गृहे अवलरूपे, शिवाकारे वराङ्गरूपे, परमशिवो बिन्दुः, चिदानन्दलहरीं सर्वेषामानन्दानामित्यादि श्रुत्युक्तरूपामित्यर्थः । पर्यालोचनया पञ्चमयागोऽन्यत्र सूचितः । कीदृशीं चिदानन्दलहरीं विज्ञानसुखतरङ्गात्मिकामित्यर्थः । शिव एकारस्तेन त्रिकोणं परमशिवो बिन्दुः । श्रीचक्रान्तर्गतत्रिकोणमध्यनिलयामित्यर्थ इत्यपि वदन्ति ।

विष्णुपक्षे—नीपोपवनवति बृन्दावनेऽपि तत्सत्त्वात् सौन्दर्यातिशयने शिवमप्याकारयतीति, शिवाकारे कल्याणरूपे वा मञ्चे खट्वायां, हे परमशिव परमकल्याणस्वरूप! पर्यङ्कनिलयां चिदानन्दलहरीरूपां त्वां कतिचन पुरुषा भजन्तीत्यर्थः ॥ ८ ॥

आनन्दलहरीटीका

विशेषान्तरमप्याह—**सुधेति** । सुधासिन्धोः अमृतसमुद्रस्य मध्ये, सुरविटपिनां देववृक्षाणां या वाटी, तया परि सर्वतो वृते मणिद्वीपे जलमध्यस्थतटप्रदेशे नीपानां कदम्बानामुपवनं आरामः क्रीडावनं तद्वति, चिन्तामणिरूपरत्ननिर्मिते गृहे मञ्चे खट्वायां, कीदृशे? शिवानां ब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वराणामाकारा मूर्तयः, पादचतुष्टयरूपेण वर्तन्ते यत्र, तादृशे । परमशिवः सदाशिव एव पर्यङ्कः पादचतुष्टयोपरिस्थितफलकरूपः, तत्र निलय आसनं यस्याः सा तथा, ताम् । तदुक्तं तन्त्रे—" ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च ईश्वरश्च सदाशिवः । एते पञ्च महाप्रेताः '' । महाप्रेतत्वं नाम महावीरत्वम् । प्रेताः प्रकर्षेण इताः देवीशरीरसंसर्गातिशयं प्राप्ताः । भट्टारिकया देव्या कामेश्वरांगेन संगः । कामेश्वरस्य शिवेन संगः, सदाशिवस्य मञ्चस्थमध्यफलकतां प्राप्तस्य, मञ्चेषु खट्वापादमूले व्यवस्थिता इति । पुनः कीदृशीं—चिदानन्दलहरीं ज्ञानसुखयोस्तरङ्गाकृतिम् । अथवा सकलश्रीविद्यामन्त्रनिदानभूतकामेशीबीजस्वरूपां च । चिदानन्दपदेन कामपरेण ककारो लभ्यते । अन्यवर्णानां स्वरूपपरिग्रहः । तदुक्तं ज्ञानार्णवे—" सकला भुवनेशानी कामेशीबीजमुद्धृतम् । अनेन सकला विद्याः कथयामि वरानने '' इति । कतिचन अनिर्वचनीया धन्याः । त्वत्कृपया श्लाघनीयाः एतादृशीं त्वां भजन्तीत्यन्वयः ॥ ८ ॥

कैवल्यवर्धनी

ध्यानस्थलमाह—**सुधासिन्धोरिति** । अमृताब्धिमध्ये कल्पवृक्षवाटीपरिवृते कदम्बोपवनवति नवरत्नद्वीपे चिन्तामणिमये गृहे शिवाकारे मञ्चे पञ्चप्रेतासने परमशिवः कामेश्वरः तस्य पर्यङ्क उत्सङ्गः, तन्निलयां त्वां धन्याः कतिचन भजन्ति । परमपुरुषार्थरूपतामाह—चिदानन्दलहरीमिति । चित् चैतन्यं विश्वप्रकाशः, आनन्दः सुखं ते लहर्याविव